

TÌM HIỂU QUÁ TRÌNH HÌNH THÀNH VÀ HOÀN THIỆN BỘ LUẬT NHÀ LÊ QUA CÁC THƯ TỊCH CỔ CỦA VIỆT NAM

Nguyễn Quốc Việt

Khoa Luật

Đại học Quốc Gia Hà Nội

Bộ luật Hồng Đức là tên thường gọi để chỉ bộ Quốc triều hình luật được ban hành vào thế kỷ XV dưới triều nhà Lê, là một bộ luật có vị trí quan trọng trong lịch sử pháp luật Việt Nam, thể hiện một nền pháp luật hoàn thiện đạt tới đỉnh cao trong truyền thống pháp luật Việt Nam. Chính vì vậy, bộ luật Hồng Đức được các nhà luật học rất quan tâm nghiên cứu, đặc biệt là những quy định tiến bộ nhằm xác định khả năng kế thừa trong quá trình hoàn thiện hệ thống pháp luật Việt Nam hiện nay. Tuy nhiên, để có thể phân tích, tìm hiểu một cách sâu sắc nội dung của một Bộ luật cổ, thì trước tiên cần phải làm sáng tỏ thời điểm bắt đầu soạn định Bộ luật cho đến khi nó được hoàn thiện, bởi vì những yếu tố kinh tế, chính trị, xã hội và những yếu tố khác ở thời điểm Bộ luật được hình thành có ảnh hưởng mang tính quyết định tới nội dung của nó. Câu hỏi tương tự cũng được đặt ra với Bộ luật Hồng Đức. Theo bản dịch mới nhất của Viện Sử học năm 1995, thì việc xác định thời điểm khởi thảo bộ luật này cũng như thời điểm tiêu biểu nhất cho sự hoàn chỉnh của nó vẫn đang còn là một vấn đề chưa được khẳng định [1, tr.14]. Trong phạm vi hạn hẹp của bài viết này, chúng tôi xin được trình bày những nghiên cứu bước đầu về quá trình hình thành và hoàn thiện của Bộ luật qua các thư tịch cổ của Việt Nam mà chúng ta còn lưu giữ lại cho đến ngày nay.

1. Xác định thời điểm hình thành Bộ luật dựa trên nguồn sử liệu trong các thư tịch cổ của Việt Nam

Việc xác định thời điểm ban hành Bộ luật một cách thật chính xác theo các nguồn sử liệu không phải đơn giản, bởi vì các bản gốc về Quốc triều Hình luật (bao gồm các bản in ván khắc và bản chép tay) mà còn lưu giữ được cho đến ngày nay đều có rất nhiều khiếm khuyết và mất mát. Tất cả các tài liệu này đều không có trang bìa, lời tựa, lời bạt hoặc dấu hiệu niên đại soạn thảo, in khắc hoặc những lời chú dẫn khác [5, tr.13]. Vì thế chúng ta không thể chỉ đơn thuần dựa vào các tài liệu gốc về Quốc triều hình luật mà cần phải có sự so sánh, đối chiếu với các thư tịch cổ khác (đặc biệt là các bộ Đại Việt Sử ký Toàn thư và Lịch triều Hiến chương Loại chí) thì mới có thể làm sáng tỏ thời điểm hình thành của Quốc triều hình luật.

Hiện nay, Viện Nghiên cứu Hán nôm tại Hà Nội còn lưu giữ được ba bản in ván khắc của Quốc triều Hình luật mang các ký hiệu: A.341, A1995, A2754. Ngoài

ra, còn có ba bản của bộ sách chép tay cũng với nhan đề là Quốc triều Hình luật. Trong số các tài liệu này thì bản in ván khắc ký hiệu A.341 là hoàn chỉnh hơn cả và đã được Viện Sử học Việt Nam và NXB Chính trị Quốc gia chọn để dịch sang tiếng Việt năm 1995.

Tuy nhiên, bản dịch Quốc triều Hình luật đầu tiên lại không phải do người Việt Nam dịch mà do một học giả người Pháp là Deloustal. Ông đã dịch ra tiếng Pháp bộ Quốc triều Hình luật dựa theo phần Hình luật chí trong Lịch triều Hiến chương Loại chí của Phan Huy Chú và bản chép tay Lê triều Hình Luật tìm được vào năm 1908 [8,Tr 129-130]. Theo ông Deloustal thì bộ Quốc triều hình luật mà ông đã dịch sang tiếng Pháp đã được ban hành vào năm 1777. Căn cứ mà ông chỉ dẫn là trong mục “Văn tịch chí” của cuốn Lịch triều Hiến chương Loại Chí của Phan Huy Chú có đề cập đến việc phát hành quyển Quốc triều Hình luật vào năm Cảnh Hưng thứ 38 (tức là niên hiệu vua Lê Hiển Tông (1740-1786) vào năm 1777). Trên thực tế, theo nhiều nhà nghiên cứu, cuốn sách mà Phan Huy Chú chỉ ra và được Deloustal viện dẫn là bộ “Quốc triều Khâm tụng Điều lệ” chứ không phải là Quốc triều hình luật [2,tr.69]. Như vậy thời điểm ban hành Quốc triều Hình luật mà Deloustal đưa ra vào năm 1777 là không chính xác.

Một học giả khác là Vũ Văn Mẫu, trong cuốn Cố luật Việt Nam Lược khảo, đã phân tích cho thấy Quốc triều Hình luật phải được ban hành vào thời kỳ vua Lê Thánh Tông trị vì với niên hiệu Hồng Đức (1470-1497). Dẫn chứng mà ông đưa ra là trong cuốn Lịch triều Hiến chương Loại chí phần Hình luật chí, Phan Huy Chú đã đề cập đến tên của bộ luật ban hành thời Hồng Đức, nguyên văn trong sách viết là: “Hình luật đời Hồng Đức tham dụng các đời Tùy Đường, xử trị có những điều nhất định, nặng nhẹ có những mức cao thấp, các đời tuân theo...” [3,tr.287]. Thêm vào đó ông cũng chỉ ra dẫn chứng khác là trong bài tựa đề của bộ Hoàng Việt luật lệ của nhà Nguyễn thì vua Gia Long đã chỉ thị cho các đại thần trong triều đình xem xét các luật cũ đặc biệt là luật Hồng Đức và Đại Thanh để làm bộ luật mới cho triều Nguyễn.

Như vậy, trên thực tế, cả Deloustal và Vũ Văn Mẫu đều chưa đưa ra được thời điểm bắt đầu xây dựng Bộ luật một cách rõ ràng. Nhiều nhà nghiên cứu trong và ngoài nước cũng đã phủ định các quan điểm trên bằng việc khẳng định rằng, Bộ luật phải được ban hành trước cả thời kỳ Hồng Đức của vua Lê Thánh Tông [2, tr. 69-70]. Theo chúng tôi, Bộ luật nhà Lê có thể đã được khởi điểm xây dựng vào khoảng năm 1428-1429, tức là ngay khi Lê Lợi mới lên ngôi vua. Căn cứ mà chúng tôi dựa vào là Đại Việt Sử ký Toàn Thư, một bản thư tịch cổ rất quan trọng và có giá trị xác thực nhất về phương diện lịch sử.

Theo Đại Việt Sử Ký Toàn Thư thì ngay sau khi lên ngôi, niên hiệu Thuận Thiên thứ nhất, Lê Lợi (tức là vua Lê Thái Tổ) đã tiến hành đặt san luật lệnh theo đó ông đã yêu cầu các triều thần phải xem xét các luật cũ như là các cơ sở để làm luật mới, nguyên văn như sau: "Từ xưa tới nay, trị nước phải có pháp luật, không có pháp luật thì sẽ loạn. Cho nên học tập đời xưa đặt ra pháp luật là để dạy các tướng hiệu, quan lại, dưới đến dân chúng trăm họ biết thế nào là thiện, là ác, điều thiện thì làm, điều chẳng lành thì tránh, chỗ để đến nỗi phạm pháp" [1,tr.291]. Trong một đoạn khác cũng của cuốn sách này lại ghi: "năm Kỷ Tỵ niên hiệu Thái Hòa thứ 7 (1449): bổ sung mới vào Hình luật chương điển sản gồm 14 điều. Trước kia Thái Tổ định thực hiện phép quân điển, cho nên lược bỏ chương điển sản. Đến đây lại bổ sung vào"[1,tr.367]. Phép quân điển được ban hành vào năm Thuận Thiên thứ 2 tức là vào năm 1429 [1, tr.299]. Như vậy, từ những trích đoạn này, chúng tôi xác định rằng, có thể ngay trước hoặc trong năm 1429 nhà Lê đã có "hình luật" mà thực chất đó chính là Bộ tổng luật như Quốc triều Hình luật sau này vì chỉ có một Bộ luật mới có những chương, điều cụ thể, rõ ràng.

2. Quá trình hoàn thiện Bộ luật bắt đầu từ thời kỳ vua Lê Lợi cho đến thời kỳ vua Lê Thánh Tông

Qua việc nghiên cứu các thư tịch cổ còn lưu lại đến ngày nay, đồng thời tham khảo ý kiến của nhiều nhà nghiên cứu trong và ngoài nước, chúng tôi nhận thấy rằng, quá trình hoàn thiện Quốc triều hình luật là một quá trình lâu dài, nó được bắt đầu ngay từ khi nhà Lê thiết lập chính quyền vào năm 1428, rồi được hoàn thiện dần qua các triều đại kế tiếp như bộ Luật thư của Nguyễn Trãi và bộ Quốc triều Luật lệnh của Phan Phu Tiên. Tuy nhiên, Quốc triều hình luật đã được bổ sung và hoàn thiện đáng kể vào thời kỳ trị vì của vua Lê Thánh Tông dưới niên hiệu Hồng Đức.

Xem lại lịch sử truyền thống pháp luật Việt Nam qua các bản thư tịch cổ, đặc biệt là Đại Việt Sử ký Toàn thư và Lịch triều Hiến chương Loại chí, chúng tôi thấy rằng, bộ luật thành văn đầu tiên của nước ta đã xuất hiện từ thời nhà Lý và nhà Trần. Thời kỳ nhà Lý, vào đời vua Lý Thái Tông năm thứ tư (1042) bộ luật Hình thư đã được ban hành. Nhưng các văn bản pháp luật thành văn của nước ta có lẽ còn được ban hành sớm hơn nữa. Trong Đại Việt Sử Ký Toàn Thư có đoạn chép: "Trước kia, việc kiện tụng trong nước phiền nhiễu, quan lại giữ luật pháp câu nệ luật văn, cốt làm cho khắc nghiệt, thậm chí nhiều người bị oan uổng quá đáng. Vua lấy làm thương xót, sai trung thư san định luật lệnh, chằm chước cho thích dụng với thời thế, chia ra làm môn loại, biên thành điều khoản, làm thành sách Hình thư của một triều đại..." [1,tr. 271-272]. Đến thời kỳ nhà Trần, dưới triều đại của

vua Trần Thái Tông và Trần Du Tông cũng đã ban hành các bộ luật với các tên gọi như Quốc triều Thông chế hay Quốc triều Hình luật và Hình thư [5, tr. 12].

Tuy nhiên, do nhiều nguyên nhân khác nhau mà chủ yếu là do cuộc chiến tranh xâm lược của quân Minh nên các bộ luật kể trên đã bị thất truyền. Tình thân của các bộ luật thời nhà Lý và Trần chỉ còn được biết đến qua lời nhận xét của Phan Huy Chú Trong cuốn Lịch triều Hiến chương Loại chí: “Nước Việt ta, các triều dựng nước đều định hình chương; nhà Lý có ban Hình thư, nhà Trần có định Hình luật, đều đã tham chước xưa nay để nêu làm phép tắc lâu dài. Nhưng hình của nhà Lý thì lỗi ở khoan rộng, hình của nhà Trần thì lỗi ở nghiêm khắc, nhẹ nặng không đúng mức, đều chưa gọi là phép hay được” [3, tr. 287].

Sang đến thời kỳ nhà Lê, như đã phân tích, Bộ luật của nhà Lê có lẽ cũng đã được chính vua Lê Lợi cho xây dựng đầu tiên. Do thời điểm soạn thảo và ban hành gần với các triều đại trước, hệ thống pháp luật của nhà Lê ngay từ thời kỳ này đã có sự kết hợp, kế thừa giữa hai hệ thống pháp chế của Việt Nam và Trung Quốc, tức là có sự tiếp thu chọn lọc từ các bộ luật thời kỳ Lý, Trần chứ không phải chỉ sao chép từ pháp luật Trung Quốc [2, tr. 34].

Vua tiếp theo Lê Lợi là Lê Thái Tông (1434-1442), trong thời gian này đã có hai bộ luật quan trọng được biên soạn trên cơ sở biên soạn lại các điều luật đã ban hành thời vua Lê Thái Tổ. Hai bộ luật đó là bộ Luật thư do Nguyễn Trãi biên soạn gồm sáu quyển và bộ Quốc triều Luật lệnh của Phan Phu Tiên cũng gồm sáu quyển. Hai bộ luật này đều được biên soạn vào khoảng những năm 1440-1442 [5, tr. 17]. Ngoài ra vua Lê Thái Tông cũng ban hành một số luật lệnh mới hoặc sửa đổi những luật cũ liên quan đến đất đai, thuế khóa [1, tr. 331]. Đến thời vua Lê Nhân Tông (1442-1459), vào năm 1449, niên hiệu Thái Hòa thứ 7, có ban hành 14 điều khoản bổ sung quy định về di sản. Sau này chính những điều khoản bổ sung đã được chép thêm vào bộ Quốc triều Hình luật (từ Điều 374-387).

Sau triều đại vua Lê Nhân Tông có cuộc đảo chính cung đình của Lê Nghi Dân, nhưng Lê Nghi Dân đã nhanh chóng bị các vị quan đại thần triều Lê lật đổ và từ đó mở ra một triều đại thịnh trị nhất trong lịch sử phong kiến Việt Nam, đó là triều đại của vua Lê Thánh Tông (1460-1497). Dưới triều đại thịnh trị này, nền pháp luật được phát triển mạnh mẽ, rất nhiều văn bản pháp luật đã được ban hành. Bộ Quốc triều Hình luật cũng được ban hành trong thời gian này trên cơ sở sửa duyệt lại những bộ luật đã ban hành trong các triều vua Lê trước đó, đồng thời có bổ sung thêm nhiều điều khoản mới. Theo các học giả Nguyễn Ngọc Huy và Yamamoto Tatsuno (Nhật) thì Lê Thánh Tông đã sửa duyệt lại các bộ luật cũ dưới thời Lê Lợi trị vì và cả bộ Luật thư của Nguyễn Trãi đổi tên thành Quốc triều Hình luật đồng thời bổ sung hơn 44 điều khoản mới vào đó [2, tr. 17]. Với sự bổ sung và

hoàn thiện này. Quốc triều hình luật đã đạt tới đỉnh cao của kỹ thuật lập pháp, nội dung chứa đựng nhiều điểm tiến bộ vượt hẳn so với nền pháp luật phong kiến phương Đông đương thời. Nguyên nhân là do chịu ảnh hưởng của những hoàn cảnh kinh tế, xã hội trong giai đoạn nhà nước phong kiến thịnh trị nhất, phần cũng có sự đóng góp không nhỏ của vị vua anh minh Lê Thánh Tông.

Trong giai đoạn trị vì của vua Lê Thánh Tông, chúng ta còn biết đến hai bản thư tịch cổ khác có liên quan đến pháp luật, đó là các cuốn Thiên nam Dự hạ tập bao gồm 100 quyển được soạn thảo vào năm Hồng Đức thứ 14 (1483) và cuốn Hồng Đức Thiên Chính Thư bao gồm những quy định được soạn thảo và áp dụng dưới thời vua Lê Thánh Tông mang niên hiệu Hồng Đức [8.tr. 235-236]. Hai cuốn sách này giúp chúng ta hiểu rõ hơn các quy định trong Quốc triều hình luật. Ngoài ra trong sách Đại Việt Sử Ký Toàn Thư và Lịch triều Hiến chương Loại chí còn khẳng định vào năm 1471 Lê Thánh Tông đã ban hành cuốn Hoàng Triều Quan Chế nhưng hiện nay không còn.

Cần phải nói thêm là, hệ thống pháp luật nhà Lê hầu như đã được giữ nguyên kể từ sau khi Lê Thánh Tông chết, các vị vua sau này hoặc là còn trẻ tuổi hoặc triều đình nhà Lê đã đến vận suy vi bị lấn loát, cướp mất quyền lực bởi các thế lực nhà Mạc rồi đến nhà Trịnh nên không có điều kiện ban hành các bộ luật mới cũng như không có ý định thay đổi hệ thống pháp luật đã có. Nhiều học giả còn nhận định, các bản in Quốc triều hình luật ở các triều đại sau này gần như giữ nguyên bản gốc ban hành thời Hồng Đức [2, tr.71]. Một lý do khác khiến pháp luật thời kỳ sau này ít có sự thay đổi vì bản thân Lê Thánh Tông đã yêu cầu con cháu mình không được phép sửa đổi lại pháp luật, làm đảo lộn mọi điển chương chế độ, nếu không sẽ phạm tội bất hiếu [1.tr.454].

3. Kết luận

Như vậy, có thể khẳng định rằng, Quốc triều Hình luật được hình thành qua một quá trình xây dựng ngay từ những năm đầu nhà Lê (thời vua Lê Thái Tổ) và dần được hoàn thiện. Đến thời kỳ trị vì của vua Lê Thánh Tông trong khoảng niên hiệu Hồng Đức (1470-1497), bộ luật đã được hoàn thiện thêm một bước và được ban hành với tên gọi chính thức như chúng ta đã biết là Quốc triều Hình luật. Bộ luật này đã có vị trí xứng đáng trong xã hội đương thời thậm chí nó còn ảnh hưởng mạnh mẽ tới nền pháp luật của các triều đại sau này. Cũng chính vì lẽ đó trong cuốn Lịch triều Hiến chương Loại chí của Phan Huy Chú hoặc trong Lời tựa của bộ Hoàng Việt Luật Lệ và cả trong dân gian còn nhắc đến cái tên "Bộ luật Hồng Đức" để nói tới Quốc triều Hình luật.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

- [1] *Đại Việt Sử ký Toàn thư*, Tập I & II. NXB KHXH, Hà Nội 1998.
- [2] Insun Yu. *Luật và xã hội Việt Nam thế kỷ XVII - XVIII*. NXB KHXH, Hà Nội 1994.
- [3] Phan Huy Chú. *Lịch triều Hiến chương Loại chí*. NXB KHXH, Hà Nội 1992.
- [4] *Nghiên cứu về hệ thống pháp luật Việt Nam thế kỷ XV-XVIII*. NXB KHXH, Hà Nội 1994.
- [5] *Quốc triều Hình luật*. NXB Chính trị Quốc gia, Hà Nội 1995.
- [6] *Một số văn bản pháp luật Việt Nam thế kỷ XV-XVIII*. NXB KHXH, Hà Nội 1994.
- [7] *Lịch sử Việt Nam*, Tập I. NXB KHXH, Hà Nội 1971.
- [8] Vũ Văn Mẫu. *Cổ luật Việt Nam lược khảo*, Sài Gòn 1970.

VNU. JOURNAL OF SCIENCE, SOC., SCI., t.XVII, N^o2, 2001

SEARCHING THE PROMULGATING AND COMPLETING PROCESS OF THE
LE CODE THROUGH THE ANCIENT DOCUMENTS OF VIETNAM

Nguyen Quoc Viet

Faculty of Law

Vietnam National University, Hanoi

The Le Code is the most important achievement of the feudal legal history in Vietnam. Analyzing and assessing the values and strong points of this Code are related to defining accurately the period of time in which it was promulgated and completed. Therefore, this article has examined the promulgating and completing process of this Code through analyzing and comparing the historical materials in the ancient documents of Vietnam.

The essay is divided in two parts. In the first part, after analyzing some views about the promulgated time of this Code, the author argued that those views are not accurate, and affirms that the Le Code was promulgated first at the beginning of the Le Dynasty in 1428-1429. In the second part, the author analyzes the completing process of this Code which was most completed during the LeThanhTong Dynasty during the HongDuc period. Consequently, this Code is also called the HongDuc one.